

LEVI IZNOVA PROMIŠLJA O APSURDNOM¹

Četrdeset godina nakon djela *Zar je to čovek*² Primo Levi nam ponovo govori o problemima koji ga opsjedaju otkad je doživio užasno iskustvo tamo pohranjeno. Četrdeset godina je mnogo, a Levi nikad nije prestao da razmišlja, da čita, da poredi. Žan Ameri, još jedan preživjeli, kome je posvećeno jedno poglavlje u ovoj knjizi, i s kim je autor imao očigledno nelagodan odnos, prozvao ga je „oprostljivi“. To mi se ne čini kao tačan opis. Ima ovdje veoma lijepih stranica o sjećanju i zaboravu. Onaj ko, poput njega, ne zaboravlja uvredu i čini sve da se ne bi zaboravila; onaj ko se i dalje razdire zbog nerazumljivih i iracionalnih odlika onoga što mu se dogodilo, ko i dalje „ne razumije Nijemce“ (tadašnje, naravno), viđa se s njima i izaziva njihova pisma u nadi da će mu poslužiti cilju, taj sigurno nije „oprostljiv“. Istina je da se on sam predstavlja kao neko ko ne zna da uzvрати udarac. On je tip čovjeka koji, stigavši svom dželatru pred vrata, možda ne zazvoni i vraća se natrag. Ali to ne znači da mu je oprostio, jer u protivnom se ne bi toliko namučio da ga istjera iz jazbine.

Što se tiče Žana Amerija, koji je „intelektualcima“ smatrao samo humaniste, Levi nije pripadao toj kategoriji, koja u Aušvicu sigurno nije bila ni najmanje povlašćena. Levi negoduje, i stoga što se – s pravom – ne slaže da treba isključiti one koji imaju prirodnačko obrazovanje, i zbog toga što je, čak i prije nego što će preći na drugu stranu i napustiti hemiju u korist književnosti, smatrao humanističko obrazovanje neophodnim. I mada je sastavio antologiju svojih omiljenih štiva, to obrazovanje se i u ovoj knjizi pokazuje kao nadasve školsko: Homer, Dante, Manconi i Leopardi. Levi je živa reklama za staru klasičnu gimnaziju. Upravo ta „sholastička“ osobina kulture koju je temeljno upio ne dozvoljava mu, na njegovu sreću, da postane intelektualac u Amerijevom smislu. Ameriju prigovara nezainteresovanost za ljude, tako različite i raznovrsne, koji su bili smješteni u Aušvic, a nisu pripadali toj kategoriji. Problem intelektualaca je što smatraju zanimljivim samo sebi slične. Osim kod ovog pofrancuzenog Nijemca („Améry“ je anagram „Mayera“) taj stav mi se čini katastrofalno prisutnim i u memoaru o Buhenvaldu Horhea Sempruna (*Veliko putovanje*) – i u ovom slučaju posredstvom uticaja kolektivnog duha francuske inteligencije.

Nečovječnost nije to što jeste zato što ubija kulturu, već zato što ubija ljude. „Sve, samo ne Goblino!“ – ironični naslov jedne pjesme Karla Krausa savršeno izražava onu situaciju kada primjećujemo nedjela tek kad je posrijedi kultura. Leviju pak klasici služe samo da bi osvijetlio određene konstante ljudske duše. Zonderkomando koji je zadužen da iznese leševe iz gasne komore zbunjen je pred slučajem jedne djevojke koja je nekim čudom preživjela. „Kako ne pomisliti“, dodaje Levi, „na ‘neobično poštovanje’ i ustručavanje ‘gnusnog

¹ Poglavlje preuzeto iz zbirke *Patrie lettere*, Einaudi, Torino 1987. Radi se o kritičkom osvrtu na Levijevo tek objavljeno djelo *Sommersi e salvati*, koje je Elizabet Vasiljević prevela na srpski pod naslovom *Potonuli i spaseni*, Clio 2002. (Prim. prev.)

² Originalni naziv *Se questo è un uomo*, na srpski prevela Elizabet Vasiljević, Paideia, 2005. (Prim. prev.)

grobara' pred pojedinačnim slučajem, pred djevojčicom Cecilijom preminulom od kuge, čija majka, u *Verenicima*, ne dopušta da je bace na kola pomiješanu sa drugim mrtvacima." Aušvic kao kuga, i u oba slučaja zaključak da čovjek nikad nije monolitan, da postoje trenuci čovječnosti i u onome ko je postao mehanički izvršitelj zločina, i to uvijek kada mehanizam zakaže i iza njegove nemilosrdne apstrakcije ukaže se lice pojedinca.

Humanistička i prirodnjačka kultura su u samom temelju one mješavine razumijevanja i opravdanog nerazumijevanja koja je dozvolila Leviju da napiše svoje najbolje knjige, među kojima ova s pravom zauzima svoje mjesto. Pirodnjačko obrazovanje je tu više osujećeno. Tačno je da se u jednom poglavlju djela *Zar je to čovek* Levi služi Odisejevim pjevanjem kako bi se sred užasa podsjetio da čovjek mora slijediti „vrlinu i znanje“, ali klasici uglavnom – kao kada je iz školske lektire prizvao epizodu sa Cecilijom – potvrđuju protivrječnosti ljudske duše koje taj užas čine donekle vjerodostojnim. Uostalom Odisejeva ekshortacija podudara se sa potrebom za saznanjem svojstvenom Leviju hemičaru. Naučna teorija i praksa ulile su mu povjerenje u suštinsku racionalnost stvarnog i u ljudski potencijal za usavršavanje, koje je Aušvic podvrgnuo teškom ispitu. Ali zaprepašćenost i istodobno neumoljiva radoznalost koje ovo opovrgnuće izaziva kod Levija proizvele su nivo njegovih stranica. Što bi Čeroneti ili Sioran mogli reći o Aušvicu sem: To smo već znali? Možda bi djelimično i bili u pravu, ali mi o Aušvicu ne bismo naučili ništa. Da su svi ljudi zaista jedna *massa damnationis* ne bi postojala ona „siva zona“ u kojoj se dobro i zlo ne mogu razlučiti i na koju Levi primjenjuje svoje velike analitičke sposobnosti. Radi se o jednoj zoni „s one strane dobra i zla“, ne stoga što ne postoje dobro i zlo, već zato što nužda čini da se stope i otuda postaju manje važni s tačke gledišta sveukupnog suda. U muzeju praškog geta može se pročitati bilješka jednog zatočenika iz Terezina u kojoj je izjavio kako je najzad shvatio zašto su mučenici u srednjovjekovnim prikazima imali tako ravnodušan, ako ne i vedar izgled dok su im odrubljivali glavu ili ih pržili: jer se tu ništa ne može.

Stanje nužde nipošto ne znači da se pod gvozdеноm petom ljudski crvi ponašaju jednako. Naprotiv, znači samo da se to uslovljavanje ne može izbjeći. Levi prigovara psihoanalitičarima što na svijet logora primjenjuju (pa i u slučaju kad su tamo bili, kao Betelhajm) pojednostavljene pojmove, stečene „spolja“. I vidno je razdražen kada se govori o „nesapostivosti“. Ne samo zato što pripada kategoriji svjedoka koji žele da ispričaju, već i zbog toga što je doživio jedno iskustvo kod kojeg je mogućnost komunikacije bila od samog početka pitanje života ili smrti, i kod kojeg je dobrovoljno odbijanje komunikacije predstavljalo prvi nagovještaj bliskog kraja. Njegova netrpeljivost spram mistike ćutanja i neadekvatnosti riječi možda jeste i jednostrana, ali poželjno je da opšta mjesta, ma koliko utemeljena, s vremena na vrijeme raskrče oni koji sebi mogu dopustiti da zanemare Beketa ili Vitgenštajna. Levi se čak usudio da ne podnosi Ničea i da nasluti vezu između njega i koncentracionih logora. Bio je u pravu Ameri što ga nije smatrao intelektualcem. Da olakšavajuće okolnosti nisu suviše velike da bi se zanemarile, razapeli bi ga, nadoknađujući tako propust esesovaca.

Levi smatra da je fenomen logora za istrebljivanje u biti neponovljiv. Mislim da je u pravu, barem što se tiče načina na koji su ove fabrike smrti bile organizovane, i da ubjedljivo ukazuje na razlike u odnosu na sovjetske logore i ostale monstruočnosti koje je iznjedrio totalitarizam. Patos sjećanja mora da služi da se ovo iskustvo rekonstruiše u korist onih koji o njemu nisu čak ni čuli, i bilo bi poželjno da knjiga dospije do mladih, koji, iako nisu

pročitali Forisona, sumnjaju u vjerodostojnost ovih stvari iz jednostavnog razloga što su ih masovni mediji naučili da sve može biti opsjena, sa istim glumcima koji prelaze iz *Holokausta* na priču o kralju Arturu. Levi je ispričao priču ujedno ljupku i zastrašujuću o dječaćku iz jedne od škola gdje je pričao o logorima, koji mu je sasvim ozbiljno objasnio što je trebalo da uradi kako bi pobjegao, i opomenuo ga da ne zaboravi ta pravila ako se opet bude našao u sličnim prilikama.

Ali jaz između svijeta konc-logora i normalnog svijeta katkad pokida niti koje ih ipak povezuju. U Levijevoj duši i dalje postoji ubjeđenje – u ovoj knjizi zbog očiglednih razloga manje prisutno nego u *Chiave a stella* (*Okasti ključ*) ili u naučnofantastičnim pripovjetcima – da će, kada navala iracionalnog prođe, naučni racionalizam uspjeti da vrati u kolotečinu sebe i svijet. Ono što nikako ne može da podnese je to što je cijenjeno preduzeće Topf iz Visbadena, koje je proizvodilo krematorijume za civilnu upotrebu, snabdijevalo opremom Aušvic i onda se vratilo kao da ništa nije bilo svojoj pređašnjoj funkciji a da nikome ne padne na pamet ni da mu promijeni ime. Možda je upravo u tome tajna „velike ludosti Trećeg rajha“ koju je Levi uzalud pokušavao da odgonetne u *Zar je to čovek*, ali u tom slučaju radi se o univerzalnoj tajni. Nauka, tehnika, razum, prešli su na stranu iracionalnog a nisu promijenili ime. Levi to vrlo dobro zna, ali ipak želi da napravi razliku.

Uzmimo za primjer poglavlje o „bespotrebno nasilju“, u kom razlikuje racionalno nasilje, usmjereno jednom cilju čak i kad je taj cilj istrebljenje, i bespotrebno nasilje, koje služi samo da ponizi pojedinca, umjetnost radi umjetnosti u kojoj su se Nijemci posebno izdvajali. I u ovom poglavlju nalaze se pronicljiva opažanja, i u ovom slučaju treba se oduprijeti težnji kojoj se prepuštamo od šezdeset osme pa nadalje, da izjednačavamo mjesec dana u zatvoru i godinu u Aušvicu. Ali zar nije ova metodološka podjela na racionalno i iracionalno nasilje jedan pokušaj da se racionalnost spasi kada to više nije moguće? I u očima onog Boga koga nema (ne u mojim, ili Levijevim), zar bespotrebno nasilje Nijemaca ne bi moglo da se učini kao varvarski residuum, ponašanje dječaka koji muči životinju prije nego što će je ubiti, dok ga racionalni krvolok naučnik odmah pretvara u poznatu sjenku otisnutu na mostu u Hirošimi?

Poteškoća da se ograniči zona užasa pojavljuje se i u polju jezika, koje se čini najneutralnijim, ali to nije ni najmanje, kao što Levi dobro zna, i poklanja mu puno pažnje. O jeziku logora se kaže da se radi o „izuzetno iskvarenoj varijanti“ onoga što je filolog Viktor Klemperer nazvao *Lingua Tertii Imperii*, „štaviše predlažući akronim LTI po ironičnoj analogiji sa stotinom ostalih (NSDAP, SS, SA, SD, KZ, RKPA, WVHA, RSHA, BDM...) milih tadašnje Njemačkoj“. Tadašnje Njemačkoj, a ne današnjem svijetu? Da li se današnje skraćenice odnose na bezazlenije institucije? Možda. Ali jedan drugi njemački filolog, komunista, Verner Kraus, dok je u zatvoru Plecenze iščekivao pogubljenje (do koga čudom nije došlo), napisao je satirični komad o nacističkoj Njemačkoj koji za naslov ima još jedan akronim, PLN (odnosno *Postleitnummer*, poštanski broj). U njegovom središtu je jedan groteskni ali ne i antipatični lik nacističkog ministra pošte austrijskog porijekla, kome dugujemo ovaj divni pronalazak. Postoji li išta razumnije od ovog koda, koji će nam, kako svi znaju, za desetak godina omogućiti da za samo jedan dan pošaljemo pisma iz Aoste u Kaltanisetu, kao što se to dešavalo 1910, pod uslovom, naravno, da popunimo kovertu po uzorku koji daje računar?

Bilo kako bilo, jedan pisac koji je već osjećao omču za vratom izabrao je ovaj bezazleni gest racionalnosti da bi dospio do srži apsurdna koji iz nje proizilazi. A Levi nije izbrisao logorski broj koji su mu urezali u meso u Aušvicu jer mu je podsjetnik na ono poniženje i na onaj osjećaj stida prema čovječanstvu koje nosi krivicu, o čemu je napisao prelijepu stranice. I dobro je učinio; ali, kada bi mu kući poslali karticu, već predviđenu u Njemačkoj, sa magnetskom trakom na kojoj je zabilježeno sve ono što nije kako treba u našem životu, od obaranja u prvom razredu osnovne škole do kazne zbog nepravilnog parkiranja, možda bi je stavio u džep, kao, bojim se, i većina nas ostalih. Je li razlika tako ogromna? Da, jeste, pa ipak... Pa ipak u božjim očima radi se o dva različita oblika „administrativno uređenog svijeta“.

Ali boga nema i moramo sami vrdati između rizika da napravimo preveliku ili premalu razliku. Utješno je u ovom vremenu bogomoljaca vidjeti da se Levijev agnosticizam odupro Aušvicu i drugom, i to uprkos činjenici da je vjera, bilo koja vrsta vjere, bila neophodno sredstvo preživljavanja (i ovim povodom on ima spremnu jednu od svojih poučnih anegdota, onu o jednom francuskom radniku koji mu se nakon oslobođenja čudio što je izgubio nadu za spasenjem, jer morao je znati da „Joseph était là!“, i Leviju je trebalo vremena da uvidi da se „Joseph“ odnosi na Staljina). Zatim, tu je i Kon u *Zar je to čovek*, koji je nakon svake prozivke zahvaljivao bogu što ga je spasio, a Levi je dodao kako bi, da je bio bog, ispljunuo njegovu molitvu. Ovdje nam priznaje da je i on prije jedne prozivke (naravno, ne i kasnije) bio u iskušenju da se pomoli. „Molitva u tim uslovima ne bi bila samo apsurdna... već bogohulna, skaredna, prepuna najgoreg svetogrđa koje jedan nevjernik može počinuti. Ugušio sam to iskušenje: znao sam da bih se u protivnom, ako preživim, morao zbog njega stidjeti.“ I zaista, bilo bi sramotno napraviti „Paskalovu opkladu“ neposredno pred smrt, na tom mjestu čije je samo postojanje bilo konačno opovrgavanje teodiceje i, dakle, postojanja jednog boga čije je naručje dovoljno veliko da prihvati sve današnje pokajnike, a sam bog zna ima li ih mnogo.

(Sa italijanskog prevela **Marija Bergam**)